

DNPP
D66
2009
003

D66

Kenniscentrum D66

**Streef naar een harmonieuze en duurzame
samenleving**

En de morele verantwoordelijkheid van de burger

Visiedocument Duurzaamheid

September 2009

DNPPb
D66
2009
003

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

**TER
INZAGE**

Not Lendable

Voorwoord

D66 meent dat de overheid een centrale rol moet spelen bij het streven naar een harmonieuze en duurzame samenleving. Het congres van D66 heeft in 2008 vastgesteld (c88, 8 november) dat 'een lang volgehouden innovatiestrategie van de overheid nodig is' als het gaat om onze toekomstige energievoorziening. D66 staat voor een politiek waarin de overheid ambitieuze en heldere kaders schept, opdat bedrijven een versnelling van innovatie en het opschalen van schone energieproductie zullen realiseren¹.

Als het gaat om duurzaamheid - en hoe een duurzame samenleving te bewerkstelligen - staat meestal de rol van de overheid en die van het bedrijfsleven centraal. Veel minder aandacht is er voor de rol van de burger. Wel als het gaat om kleine besparingen thuis (spaarlampen, zonnepanelen, minder afval); want duurzaam gedrag bespaart geld. Dit document gaat echter een stap verder, en herformuleert duurzaamheid als een ethisch vraagstuk, waarbij de burger zelf medeverantwoordelijkheid draagt voor zijn of haar (leef-)omgeving. Want overheidsbeleid is alleen dan effectief als het gedragen wordt door individuen die deze morele verantwoordelijkheid willen en kunnen nemen.

Dit document schetst een visie op duurzaamheid vanuit het perspectief van de burger. Het dient als de aanzet voor verdere discussie over concrete standpunten binnen de Permanente Programmacommissie. Dit document bouwt voort op het essay 'Vertrouw op de Eigen Kracht van Mensen' (PPC/Kenniscentrum 2009). D66 vertrouwt op de eigen kracht van mensen en de creatieve oplossingen die mensen zelf onderling kunnen bedenken.

Kenniscentrum D66

September 2009

¹ Resolutie Naar een duurzame energievoorziening, 8 november 2008 (c88), Zwolle.

Inleiding

'Duurzame ontwikkeling is een ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generatie zonder daarmee voor toekomstige generaties de mogelijkheden in gevaar te brengen om in hun behoeften te voorzien', zo luidt de alom geaccepteerde definitie van duurzaamheid uit het Brundtland-rapport (1972). Een duurzame en harmonieuze samenleving is een doel², duurzame ontwikkeling de weg er naar toe.

Duurzame ontwikkeling is een ruim begrip. Het betekent dat de mens geen roofbouw pleegt op het milieu en de natuurlijke hulpbronnen; dat armoede en honger worden aangepakt, en dat bewoners van ontwikkelingslanden toegang hebben tot schoon drinkwater. Duurzame ontwikkeling heeft ook gevolgen voor de levenssituatie dichterbij huis. Het omvat ook een leefbare en veilige buurt om in te wonen, gezonde voeding en de overstap naar een meer duurzame landbouw en energievoorziening. De laatste jaren is er met name aandacht geweest voor grote ecologische problemen (aantasting ozonlaag en klimaatverandering), maar duurzaamheid omvat dus meer; het gaat om de continueerbaarheid van onze 'kwaliteit van leven', ecologisch, economisch en sociaal-cultureel³.

Alhoewel er overeenstemming lijkt te bestaan dat een duurzame ontwikkeling gewenst is, is het niet altijd duidelijk hoe deze ontwikkeling tot stand kan worden gebracht, wie waarvoor verantwoordelijk is en waarom. Aan de ene kant wordt er veel naar de overheid gekeken; middels wet- en regelgeving en subsidies zou duurzaam handelen kunnen worden afgedwongen en/of gestimuleerd. Aan de andere kant wordt er veel naar bedrijven gekeken; Naast het maken van winst, wordt steeds meer van bedrijven verwacht dat ze Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO). Maar hoe zit het met de mensen zelf? Wat kunnen mensen zelf doen om een duurzame samenleving dichterbij te brengen?

Dit document schetst een visie op duurzame ontwikkeling die de verantwoordelijkheid ervoor bij de mensen zelf legt. Bij ons als mens, burger, consument, werknemer en ondernemer. Niet dat de overheid of het bedrijfsleven niet belangrijk zijn als het gaat om duurzame ontwikkeling, maar het is in eerste instantie een *ethisch* vraagstuk; het gaat om hoe *individuen* zich bezinnen over de omgeving om hen heen (en hun rol daarin), en over hoe zij in interactie en dialoog met andere mensen komen tot moreel wenselijk handelen of gedragingen. Duurzame ontwikkeling kan alleen tot stand komen als de morele

---

² Richtingwijzer 'Streef naar een duurzame en harmonieuze samenleving', TK-Verkiezingsprogramma 2006. Naast deze richtingwijzer zijn er nog vier andere richtingwijzers opgesteld ('Vertrouw op de eigen kracht van mensen'; 'Denk en handel internationaal'; 'Beloon prestatie en deel de welvaart'; 'Koester de grondrechten en gedeelde waarden')

³ Klaas van Egmond (2006). 'Erasmus, Europa en de duurzame wereld', Erasmus-lezing 2006.

verantwoordelijkheid weer bij de mensen zelf ligt. Duurzame ontwikkeling, in al haar facetten, komt tot stand door *maatschappelijk verantwoord handelen (MVH)*.

In het vervolg van dit document wordt ingegaan op dit maatschappelijk verantwoord handelen en de drie ethische stromingen die eraan ten grondslag liggen (deugdenethiek, plichtethiek en resultatenethiek).

Maatschappelijk verantwoord handelen: individu

D66 vertrouwt op de eigen kracht van mensen⁴. De kracht en vrijheid van het individu om zijn of haar eigen leven in te richten staat hierbij centraal. Het sociaal-liberalisme betekent naast vrijheid voor het individu (*libertas*), echter ook de verantwoordelijkheid van het individu voor, of verbondenheid met, de samenleving (*societas*). Mensen zijn *zelf* verantwoordelijk voor de samenleving waarin zij in vrijheid leven. In plaats van een individu dat leeft als onderdeel van een collectief, staat D66 voor een mens die leeft als individu met (mede-) verantwoordelijkheid voor het geheel. We dragen allereerst een individuele verantwoordelijkheid voor de maatschappij; *maatschappelijk verantwoord handelen?*

Wat is maatschappelijk verantwoord handelen? Wat is 'goed' en wat is 'slecht' gedrag? Met deze vragen begeven we ons op het terrein van de ethiek. Ethiek is een terrein met meerdere facetten. We kennen:

- de *deugdenethiek* die handelingen beoordeelt naar de aard van degene die ze verricht;
- de *plichtethiek* die handelingen beoordeelt naar de aard van de handelingen zelf;
- de *resultatenethiek* die handelingen beoordeelt naar de resultaten van die handelingen.

Deze drie ethische stromingen vormen tezamen de bestanddelen van maatschappelijk verantwoord handelen.

De *Deugdenethiek* vindt haar origine bij Aristoteles die zich vooral richtte op de aard van de mens. De aard van de mens en de consequenties van zijn handelen zijn niet zozeer relevant maar het gaat erom of de mens op zichzelf 'goed' is. Dat wil zeggen: beschikt over een deugzaam karakter. Het gaat er in dit geval om dat de mens zich bepaalde karaktereigenschappen aanmeet en zich een bepaalde grondhouding eigen maakt die als deugzaam kan worden beschouwd. Bijvoorbeeld voorzichtigheid, gematigdheid, rechtvaardigheid, moed etc. Deugdenethiek kijkt naar de ziel van de mens maar heeft geen

---

⁴ 'Vertrouw op de eigen kracht van mensen: Sociaal-liberale grensverkenningen' (2009). Permanente Programmacommissie/Kenniscentrum D66.

concreet antwoord op de vraag hoe een mens zou moeten handelen in specifieke situaties. Kort door de bocht, gaat deugdenethiek over 'goede intenties'; dit vormt het startpunt van maatschappelijk verantwoord handelen. Toch zijn goede intenties alleen niet genoeg. MVH krijgt echt betekenis wanneer een mens *uit zichzelf* de keuze maakt om bepaalde gedragen wel of niet te doen; dus te handelen naar zijn of haar intenties. Mensen moeten elkaar onderling ook ter verantwoording kunnen roepen voor bepaald gedrag.

Hiermee komen we op de *Plichtethiek*, met als belangrijkste grondlegger Immanuel Kant. Deze stelt dat een mens goed handelt wanneer hij moreel juist handelt; dat wil zeggen conform een rationele plicht of norm. Het uitgangspunt is dat men moet handelen zoals men zou willen dat iedereen zou handelen. 'Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet'. Op basis hiervan kunnen bepaalde universele normen worden bepaald. Dit kunnen bijvoorbeeld normen zijn zoals: geen kinderarbeid, geen slavernij en andere zaken die vervat zijn in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Een voordeel van plichtethiek is dat zij appelleert aan universele normen en daarmee een duidelijk handelingskader biedt. Het zich louter houden aan bepaalde regels en gedragscodes heeft echter op zich weinig waarde wanneer dit in de praktijk zou leiden tot ongewenste consequenties of het uitblijven van concrete verbeteringen. 'Goede intenties' (deugdenethiek) en 'moreel handelen' (plichtethiek) moeten uiteindelijk worden vertaald in goede resultaten.

Resultatenethiek beoordeelt de handelingen louter en alleen naar de consequenties van de handelingen. Zijn de consequenties goed, dan is de handeling goed. Wat goed is wordt over het algemeen gedefinieerd in termen van maximalisatie van waarde en/of geluk. Jeremy Bentham kan worden gezien als de belangrijkste grondlegger van deze theorie die ook zijn weerslag lijkt te vinden in de zogenaamde 'triple P' benadering van duurzaamheid: het maximaliseren van waarde in drie dimensies; *People, Planet, Profit*. Een voordeel van deze benadering is dat zij mensen vraagt om het maken van een belangenafweging. Een nadeel is dat dit beginsel zou kunnen leiden tot het bereiken van juiste resultaten met ongewenste middelen (bv. 'schone' productie door middel van slavenarbeid).

Alle drie de stromingen appelleren aan een bepaalde morele intuïtie die niet noodzakelijkerwijs tegenover elkaar hoeven te staan maar, integendeel, elkaar juist kunnen aanvullen. Maatschappelijk verantwoord handelen vloeit voort uit een ethische grondhouding van de mens die - in interactie met anderen komt - verantwoordelijkheid neemt voor de maatschappij waarin hij of zij leeft.

Maatschappelijk verantwoord handelen: mensen onderling

Uit bovenstaande volgt dat maatschappelijk verantwoord handelen zich niet enkel afspeelt op het niveau van het individu, maar ook op het niveau van mensen onderling; dat wat mensen zelf kunnen doen en onderling, vanuit hun gezamenlijke verantwoordelijkheid, kunnen regelen.

Wat maatschappelijk verantwoord handelen is, is iets dat we gezamenlijk bepalen, door een voortdurende dialoog tussen gelijkwaardige mensen in het publieke domein. Zoals Aristoteles al zei beschaaft de mens zich door in het publiek te treden. Daar ontmoet hij zijn medemens en worden zijn opvattingen en zijn handelen 'beschaafd' door de ontmoeting met anderen. Dialoog kan (maar hoeft niet) leiden tot een overlappende consensus – hetgeen waarover we het eens zijn – dat bepaalt welk gedrag of welke handelingen duurzaam zijn. Elk individu is hier in principe op aanspreekbaar door medeburgers (plichtethiek).

Politieke verenigingen (onder meer partijen) spelen een belangrijke rol in een dergelijke publieke dialoog over maatschappelijk verantwoord handelen. De focus op de verantwoordelijkheid van mensen zelf (en onderling) impliceert dat al die vraagstukken die onze duurzame samenleving beïnvloeden niet aan de politieke besluitvorming (aan het politieke domein) kunnen worden onttrokken; de mogelijkheid moet blijven bestaan dat mensen onderling gezamenlijk beslissen – via onder meer politieke verenigingen of NGO's - wat er moet gebeuren (dus geen verkoop van energiebedrijven zonder politiek debat; privatisering energievoorziening is onwenselijk).

Maatschappelijk verantwoord handelen: politiek

De focus op maatschappelijk verantwoord handelen vanuit een ethische grondhouding van de individuele mens en mensen onderling betekent niet dat de overheid, als hoeder van het algemene belang, geen rol speelt bij duurzame ontwikkeling. Individuen zullen niet altijd en vanzelfsprekend maatschappelijk verantwoord handelen, zelfs niet als ze daar door hun medemens op worden aangesproken. Die ethische grondhouding is niet meer zo vanzelfsprekend als vroeger toen zij in collectiviteit werd verordonneerd. De vergaande individualisering en fragmentatie van de samenleving leiden ertoe dat een ieder eigen afwegingen maakt over wat goed en kwaad is.

Duurzame ontwikkeling vereist daarom ook inspanning door de overheid. Immers, de overheid verricht die maatschappelijk belangrijke taken die niet via andere arrangementen kunnen worden geregeld, bijvoorbeeld vanwege een gebrek aan democratische controle, vanwege een dreigend monopolie voor een private partij of omdat het vraagstuk de belangen

van individuen overstijgt. De overheid stelt ambitieniveaus, scheidt kaders, faciliteert en stimuleert, of handhaaft gewenst gedrag via wet- en regelgeving.

Duurzame ontwikkeling is een bewustwordingsproces van de lange adem, waarbij onderwijs, kennis, informatie en dialoog van groot belang zijn. Hierbij speelt de overheid een organiserende rol. Hier ligt ook een verantwoordelijkheid voor 'de politiek' en politici in het bijzonder; zij moeten het voortouw nemen in maatschappelijk verantwoord handelen (moreel en politiek leiderschap) en richting geven aan de inhoud van het onderwijs, en de dialoog in het publieke domein. Immers daar waar de overheid zich doorgaans beperkt tot wat haalbaar is, begeeft de politiek zich op het terrein van wat wenselijk is (ethiek).

Als het gaat om duurzame ontwikkeling wordt er echter te vaak *alleen* naar de overheid gekeken. Collectieve regelingen (van overheidswege) *alleen* hebben tot nu toe onvoldoende opgeleverd. Volgens D66 ontbreekt de verbinding met de individuele mens. Duurzame ontwikkeling voortkomend uit de ethische grondhouding van individuen (maatschappelijk verantwoord handelen) is volgens ons oneindig veel krachtiger dan die opgelegd vanuit wet- en regelgeving. Maatschappelijk verantwoord handelen is per definitie gebaseerd op vrijwilligheid.

Afsluiting

In dit document wordt duurzame ontwikkeling opgevat als maatschappelijk verantwoord handelen; de mens *zelf* draagt een actieve verantwoordelijkheid in het streven naar een harmonieuze en duurzame samenleving. Maatschappelijk verantwoord handelen komt voort uit een ethische grondhouding van een individu, dat samen met anderen bepaalt wat verantwoord (of duurzaam) is. Dit vereist wel dat de vraagzijde in het duurzaamheidsdebat wordt versterkt. Burgers moeten zelf in staat worden gesteld om een eigen morele afweging te maken als het gaat om duurzaam handelen.

Duurzame ontwikkeling is volgens D66 (ook) een ethisch vraagstuk, en de implicaties hiervan zijn in dit document besproken. Wat dit betekent in de praktijk – op het gebied van bijvoorbeeld het klimaat, energie, natuur – moet verder bediscussieerd worden in de politieke praktijk.

Verantwoording

Dit visiedocument over burgerlijke duurzaamheid is tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van het Kenniscentrum D66.

Redactie

Ad van Vugt, Algemeen Coördinator Permanente Programmacommissie (PPC).

Ondersteuning

Corina Hendriks, Kenniscentrum D66

Dit document is mede gevoed door de discussie rondom de Congresresolutie 'Naar een duurzame energievoorziening' (aangenomen door het 88ste D66-congres van 8 november 2008) en de Opzoomerbijeenkomst 'Energie, afval en Milieu' gehouden op 3 oktober 2008.

© Kenniscentrum D66